

5. Hrovat: Kraška ilovica. Ljubljana 1953
6. Ilešič: Geografija prsti in rastja. Ljubljana 1960 - skripta
7. Kosov: Razvite ovraženoj erozii v prirodnih zonah SSSR. Vopr. geografi, Moskva 1960
8. Rajner: Urejanje hudourniških območij. Zapiski s predavanj na Gozdarski fakulteti v Ljubljani 1969/70
9. Spiridonov: K izučanju ovraženoj erozii. Voprosy geografii, Moskva 1950
10. Suklje: Mehanika tal. Ljubljana 1967 - skripta
11. Terzaghi: Erdbaumechanik auf bodenphysikalischer Grundlage, Leipzig 1925
12. Vasovič: Uputstva za ispitivanje erozije zemljišta. Beograd 1957

Marjan KLEMENČIČ.

POLJSKA VČERAJ, DANES, JUTRI

Namen članka je podati - ob običajnem "šolskem" znanju geografije Poljske - nekatere značilne pojave in procese, ki bistveno vplivajo na sedanjo podobo države in na njen prihodnji razvoj. Obilica problemov, izhajajočih iz burnega zgodovinskega razvoja in iz močne pestrosti prirodnih pogojev za gospodarsko dejavnost, onemogoča, da bi se prelomno obdobje poljskega gospodarstva (zgodovine) podalo v kratki obliki. Zato je treba ta članek razumeti kot avtorjevo željo, da seznani geografe ne toliko z razvojem ali stanjem različnih elementov prirodnega okolja in družbenih razmer (glej različne priročnike!), pač pa kot željo predstaviti regionalne razlike v družbenogospodarskem razvoju Poljske kot izhodišče pri uresničevanju načrtov za optimalno izkoriščanje prostora v naslednjih tridesetih letih.

Naše sorazmerno slabo poznavanje Poljske (uradni naziv zanjo je Poiska Rzeczpospolita Ludowa, okr PRL) vzbuja v nas predstavo o njeni precejšnji oddaljenosti, odmaknjenosti. Pri objektivnem ocenjevanju dežele pa se predstave, dobljene z opazovanjem šolskega atlasa o enoličnosti pokrajine, o veliki enotnosti Poljske kajkmalu izkažejo za zmotne. In če hočemo spoznati družbenogospodarsko strukturo, moramo poseči nazaj, v včeraj. Za spoznanje globljih vzgibov delovanja, mišljenja in čustvovanja Poljaka pa se moramo ozreti še bolj nazaj, v "predvčerajšnji" dan.

Brez dvoma je današnja družbenogospodarska slika Poljske posledica razvoja od druge polovice 18. stoletja dalje. To je čas, ko je Poljska izginila s političnega zemljevida Evrope (1772 prva in 1973 druga delitev Poljske, 1795 dokončna razdelitev), pa tudi začetek nove dobe v gospodarskem in družbenem razvoju Evrope (fiziokratizem, kasneje začetek industrializacije, začetek oblikovanja državne aparata itd.). Poljska kot država je bila izločena iz aktivnega oblikovanja novih družbenogospodarskih odnosov.

Za družbenogospodarski in politični razvoj Poljske do prve svetovne vojne je značilno dvoje: boj Poljakov za obnovitev poljske države in kolonialni način izkoriščanja gospodarskega potenciala predelov, ki so si jih prisvojile sosednje velesile (Prusija, Rusija, habsburška monarhija).

Tradicionalen odpor do vseh oblik nadrejenosti je vodil Poljake v stalne boje, tako s sosedi kot tudi v medsebojne obračune. Pomanjkanje zavesti državne pripadnosti je v največji meri nadomestila zavest nacionalne in verske pripadnosti. Poljska pomeni za Poljaka največjo vrednoto, zato ni čudno,

če so se Poljaki z enako vnemo borili za Poljsko kraljestvo, za Poljsko med obema vojnama, ali pa za današnjo socialistično Poljsko. Se posebno je to prišlo do izraza v drugi svetovni vojni: herojski odpor Poljakov proti nemški armadi, sodelovanje oddelkov poljske vojske v bojih proti nemškemu okupatorju na Norveškem, v Franciji, na Nizozemskem, v Italiji, v Sovjetski zvezi, v Afriki, v letalskih in pomorskih bitkah; nadčloveški napor, da bi z vstajo sami osvobodili Varšavo, srce Poljske; sodelovanje v bojih Rdeče armade vse do končnih operacij v Berlinu - vse je bilo žrtvovano za en sam cilj, za Poljsko. V ta okvir spadajo tudi dogodki po prvi svetovni vojni, ko se je poljska armada z vso vnemo podala na "osvobajanje" vzhodnih delov na novo nastale Poljske in zaradi notranjih težav Sovjetske republike začasno zasedla celo Kijev. Premirje s Sovjetsko zvezo l. 1922 je pomenilo konec oblikovanja predvojne Poljske.

Druga Rzeczpospolita (historični naziv za poljsko držalo tvorbo) je merila 388 tisoč m². V primerjavi z današnjimi mejami so le-te potekale veliko bolj proti vzhodu, tako da je poljska država vključevala precejšnja območja Belorusije, Polesja in Ukrajine, ni pa imela v svojem okviru obsežnih predelov na zahodu in z Baltikom jo je vezal le ozek pas ozemlja. Razlike v gospodarskem, kulturnem in pravnem stanju posameznih delov je še poglobljala pestra narodnostna struktura prebivalstva, saj je bilo od skupnega števila 27 milijonov prebivalcev Poljakov celo manj kot 70 %. Najštevilnejše nepoljske narodnostne skupine so sestavljali Ukrajinci, Belorusi, Nemci, Litvanci in Zidje. Vendar je bil to le del dediščine, katero je mladi državi zapustila preteklost. Ne smemo pozabiti na ogromne razlike v stopnji gospodarskega razvoja med posameznimi predeli, posebno med vzhodnimi in zahodnimi, z zaključenim prometnim omrežjem območij, ki so bila prej v okviru posameznih držav. Kljub burnemu notranjepolitičnemu razvoju je Poljska med vojnama dosegla nekaj pomembnih uspehov, predvsem v izenačevanju razlik med gospodarsko bolj in manj razvitimi predeli in v povezovanju države v enotnejši družbenogospodarski in politični prostor. Poseben pomen sta imeli za tedanji čas ogromni investiciji: zgraditev pristanišča v Gdynji ter industrijskega kompleksa okrog Sandomierza.

Konec druge svetovne vojne je prinesel Poljski spremembo;« meja in spremembo političnega sistema. Kljub sorazmerno majhni izgubi ozemlja (približno 75 tisoč km²) je doživela Poljska ogromne spremembe, predvsem v smeri notranje konsolidacije. Končno je prišla v sklop PRL cela Slezijska, del historičnih Lužic, Velikopoljska oz. ozemlje do Odre, Pomorsko pobrežje in pojezerje ter Mazuri. Izgubila pa je PRL obsežna ozemlja na vzhodu, to je beloruski in ukrajinski del. Posebno izguba zadnjega dela teži nacionalno čuteča srca nekaterih Poljakov. Ne smemo pozabiti, da so bila na tem območju mesta poljska, čeprav je bilo podeželje povsem ukrajinsko. Podobna slika, samo obrnjena, je bila pred drugo svetovno vojno na zahodu: mesta so bila nemška, na podeželju pa večinoma poljsko prebivalstvo. Tudi to je dejstvo, da je bil Lvov med obema vojnama izredno močan kulturni in izobraževalni center (univerza), ki je dal s svojimi znanstveniki in kulturniki medvojni Poljski močan pečat, v dobršni meri pa tudi poveljnemu kulturnemu in znanstvenemu delu.

Sprememba meja je povzročila ogromne premike ljudi: iz zahodnih in severnih delov se je izselilo 3 milijone Nemcev, iz vzhodnih pol milijona Belorusov in Ukrajincev, poldrugi milijon Poljakov je zapustil predvojno poljsko ozemlje na vzhodu, l. 1939 priključeno Sovjetski zvezi, 2,7 milijona oseb pa je zajel notranji tok selitev.

Vse premalo je obdelan in znan pomen teh migracij, v glavni črti usmerjenih od vzhoda proti zahodu, čeprav je ogromen; v kratkem času SJ bila delovna mesta gospodarsko najpomembnejših območij zapolnjena z mlado delovno silo in začelo se je sorazmerno močno mešanje duhovnih in materialnih posebnosti posameznih delov Poljske, kar je v veliki meri utrdilo občutek pripadnosti enotni skupnosti, predvsem državni. Tako so se v precejšnji meri omilila regionalna nasprotja.

NEKATERI KAZALCI REGIONALNIH RAZLIK V STOPNJI IN NAČINI IZRABE PROSTORA

Demografske razmere

Demografska slika današnje Poljske je v veliki meri odraz dveh procesov;
- obsežnih poveljnih migracij v na novo dobljena območja na zahodu in delno na severu;

- intenzivnih selitev prebivalstva s podeželja v mesta.

V 60. letih so se na Poljskem izoblikovala naslednja osnovna demografska območja:

1. Zahodno, ki ga označujeta večji delež moškega prebivalstva, kot je poprečje za Poljsko, ter zelo visok delež prebivalstva v predprodukcijski dobi. Nasprotno sta ostali dve skupini prebivalstva - v produkcijski in poprodukcijski dobi - skromni. Stopnja natalitete in stopnja naravnega prirasta sta bili znatno nižji, kot je znašalo poprečje za vso državo, smrtnost pa je bila nižja od tega poprečja. Migracijski saldo za razdobje 1952-1960 je bil pozitiven.
2. Severno območje se je razlikovalo od zahodnega po višji stopnji natalitete in prirodnega prirasta, vendar je bil migracijski saldo negativen.
3. Silezijsko-krakovsko območje je opredeljeval zelo nizek delež prebivalstva v predprodukcijski dobi in zelo velik delež v produkcijski dobi. Za GOP (Gornješlezjsko industrijsko območje) je bil značilen izredno visok delež moškega prebivalstva in najnižji priročni prirast na Poljskem.
4. Osrednje in vzhodno območje je karakteriziral nadpoprečno visok delež prebivalstva v produkcijski dobi. Stopnja umrljivosti je bila znatno nad poprečjem, stopnja rodnosti in priročni prirast sta bila blizu poprečnih vrednosti za celo Poljsko. Migracijski saldo je bil negativen. To območje je od vseh najmanj enotno.

V 70. letih smo pričali precejšnjim spremembam v strukturi in dinamiki prebivalstva na posameznih območjih. Predvsem se je jasno izoblikovala tendenca koncentracije prebivalstva vzdolž razvijajočih se gospodarskih osi: sudetsko-šlezjske, šlezjsko-centralne (GOP-⁵dž-Varšava), delno vzdolž linije L(Ai.-Gdarisk). Poleg omenjenih območij so za močnejše doseljevanje zanimiva le večja mesta, predvsem središča vojvodstev.

Za Poljsko je značilna precejšnja stopnja urbanizacije, saj je l. 1972 živelo v mestih kar 53 % vsega prebivalstva, medtem ko je takoj po vojni znašal ta delež 32 %. V povojnem razdobju je mestno prebivalstvo naraslo za celih 10 milijonov prebivalcev, in sicer po treh poteh: z doseljevanjem s podeželja, s prirodnim prirastom mestnega prebivalstva ter z administrativnim širjenjem mestnih meja. V istem času se je število podeželskega prebivalstva zmanjšalo skoraj za milijon. Iz omenjenih podatkov je razvidno, da gre ves priročni prirast podeželskega prebivalstva na račun povečanja števila prebivalstva v mestih; lahko si predstavljamo sliko strukture prebivalstva, ki ostaja na vasi.

Delež mestnega prebivalstva je različen po vojvodstvih. Lahko rečemo, da višina deleža mestnega prebivalstva govori o stopnji gospodarskega razvoja. Na jugovzhodnem delu države živi le tretjina prebivalstva v mestih. Najvišjo stopnjo urbanizacije izkazuje katovicko vojvodstvo (77 %), kateremu pa takoj sledita gdarsko (71 %) in szcecirisko (68 %). O stopnji urbanizacije znotraj posameznega vojvodstva govori predvsem podatek, koliko mestnih prebivalcev pride na km² površine celotnega vojvodstva. Zopet je na prvem mestu katovicko vojvodstvo, in to prepričljivo (306). Sledijo mu vojvodstva z največjimi aglomeracijami prebivalstva, kar zopet govori o veliki privlačnosti največjih mest (gdak 95, wroclawsko 88, krakovsko 84, l(5dzko 80, varšavsko 75).

Mesta in mestne aglomeracije

Leta 1972 so imela naslednja mesta več kot 300 000 prebivalcev:

Varšava	1 356 000	Poznań	486 000
Lódź	774 000	Gdańsk	378 000
Kraków	610 000	Szczecin	350 000
Wrocław	542 000	Katowice	309 000

Gospodarsko so od omenjenih mest pomembnejše t.i. mestno-industrijske aglomeracije, saj predstavljajo glavne člene družbenogospodarskega življenja države. Vsako aglomeracijo sestavljata dva dela: mestno središče, običajno kompaktno pozidano, ter obmestje z mnogo redkejšo zazidavo.

Poljski planerji ugotavljajo šestnajst mestno-industrijskih aglomeracij (število prebivalcev v tisočih):

1. katowicka z Rybnikom	3 032	9. wroclawska	510
2. varšavska	1 782	10. poznarfska	501
3. krakovska	985	11. opolska	474
4. l(5dzka	932	12. bydgosko-torurfska	399
5. podsudetska	722	13. cz^stochowska	398
6. staropolska	633	14. szczecirfska	331
7. gdarfska	618	15. lublinska	230
8. bielsko-bialska	553	16. bialostocka	172

Mestno-industrijske aglomeracije obsegajo koncentracijo prebivalstva, industrijske produkcije, obrti itd. Glede na velikost in funkcijo lahko razlikujemo nekaj tipov, kot so n.pr. metropolitanska varšavska aglomeracija (metropolitanska regija); pristaniški aglomeraciji (gdarfska in szczecirfska); aglomeraciji, nastali na osnovi premogovništva in težke industrije (katowicka, podsudetska); cglomeracije, nastale na osnovi mnogovrstne predelovalne industrije (staropolska, bielskobialska, opolska cz^stochowska); aglomeracije z družbenogospodarskim značajem (krakovska, wroclawska, poznanska, bydgosko-torunska) in druge.

Gospodarska struktura

Današnja slika gospodarske izrabe prostora izraža dve različni razvojni fazi:

- kapitalistično, stihijno, s težnjo po izrazito "profitarstem" načinu izkoriščanja naravnih bogastev, ter
- plansko socialistično, ki hoče doseči optimalno organizacijo prostora.

Vsako obravnavanje po območjih naleti na težavo zaradi pomanjkanja podatkov. Tudi v našem primeru smo prisiljeni, da se naslonimo na upravne enote najvišjega reda - vojvodstva. Kot je znano, je Poljska razdeljena na 17 vojvodstev, poleg njih pa obstaja posebna skupina petih največjih mest (Varšava, L6dž, Krakov, Wroclaw, Poznari), ki so enakovredna vojvodstvom.

V začetku poglavja podana dejstva govorijo proti smiselnosti delitve Poljske glede na zgodovinske momente (pruski, avstrijski, ruski del); prav tako pa se težnje moderne Poljske še ne odražajo v prostoru v taki meri, da bi že v celoti mogle zabrisati dediščino preteklosti. Upošteva je naslov članka, bi lahko Poljsko razdelili na naslednjih pet enot: južno in jugozahodno, Velikopoljsko-mazursko pojzerje, pribaltsko, osrednjo in vzhodno Poljsko.

Južna in jugozahodna Poljska (krakovsko, katowiško, opolsko, wroclawsko vojvodstvo). To območje obsega Slezijo in del Malopoljske in vključuje skoraj ves višji svet, ki ga premore Poljska. To regijo lahko imenujemo gospodarsko hrbtenico Poljske. Da to res zasluži, nam pove že nekaj podatkov: na 17 % površine živi 30 % vsega prebivalstva Poljske. Več kot 90 % premoga se nakoplje na tem območju. Polovica poljske energije se proizvaja tu, ravno tako več kot 80 % metalurških izdelkov, skoraj vse neželezne kovine, 40 % strojnih, tretjina elektrotehničnih, 40 % steklarskih in dobra tretjina tekstilnih izdelkov. Očitno je, da je srce poljskega gospodarstva ravno na tem območju, posebno ker gre za osnovno, bazično industrijo. Produkcija še nadalje raste, vendar je tempo rasti v primerjavi z manj razvitimi območji precej počasnejši. Tako je l. 1960 odpadlo na to regijo 49 % vrednosti industrijske proizvodnje, l. 1972 pa še vedno 42 %. V kmetijstvu je slika nekoliko drugačna, vendar daje to območje dobrih 15 % tržnih presežkov, pri čemer ima največjo vlogo produkcija mesa: 20 % tržne produkcije mesa Poljske izhaja s tega območja. Treba je poudariti, da sicer še močno kmetijsko krakovsko vojvodstvo daje izredno skromne tržne presežke, kar je posledica močne razdrobljenosti kmečkih gospodarstev. Nasprotno je kmetijstvo v wroclawskem, v veliki meri tudi opolskem, vojvodstvu izredno razvito in daje dobrih 10 % tržnih presežkov Poljske. Pri tem gre predvsem za žitno-živinorejski tip kmetijstva.

Krakovsko vojvodstvo naj bi v bodočnosti razvijalo naslednje funkcije: industrijsko, kulturno-znanstveno ter turistično. Vse te funkcije so najširšega pomena, važne .-a vso državo. Največji metalurški kombinat Poljske (Nova Huta pri Krakovu) naj bi še naprej povečeval produkcijo železa in jekla (železovo rudo dovažajo iz Ukrajine, premog pa iz bližnje Slezije). Poleg tradicionalne kulturne vloge mesta Krakova naj bi se posebna skrb posvečala turizmu (Tatrel!), saj le-ta obsega že danes okrog 40 % vsega turističnega prometa Poljske.

Katowiško vojvodstvo naj bi se razvijalo v smeri nadaljnega izkoriščanja mineralnih bogastev (črni premog, cinkova, svinčena, železova ruda) ter njihove predelave, kar zahtevajo interesi državnega gospodarstva. V bodočem razvoju bo treba posvetiti posebno skrb odpravi negativnih posledic, ki jih prinaša tako močna koncentracija industrijske proizvodnje. Eden najvažnejših problemov je oskrba z vodo, poleg tega še zgraditev prometnega omrežja, sanacija industrijskih in stanovanjskih predelov, stihijsko zgrajenih v dobi kapitalističnega gospodarstva.

Opolsko vojvodstvo spada med najbolj razvite, tako po industrijski kot kmetijski proizvodnji. Glavni problem je pomanjkanje delovne sile ter njena neenakomerna porazdelitev. V bodoče se bo močneje razvijala energetika, kemična industrija in industrija električnih strojev. Kmetijstvo se bo razvijalo v okviru obstoječega živinorejsko-žitnega sistema. Dosedanja tesna gospodarska povezanost z GOP-om kot tudi močna izmenjava delovne sile narekujeta sodelovanje pri načrtovanju gospodarskega in družbenega razvoja.

Za wroclawsko vojvodstvo se predvideva rekonstrukcija in modernizacija gospodarstva, zlasti izgradnja industrije, ki zahteva velike investicije in ki bi izkoriščala bogate zaloge surovin, predvsem rjavega premoga (Turoszów) in bakra (Lubin, Legnica). Večja pozornost bo posvečena razvoju turizma, predvsem zdraviliškega.

Velikopoljsko-mazursko pojezerje (zielenogdrsko, poznarfsko, bydgoszko in olsztynsko vojvodstvo). Za določitev nekoliko nenavadno razpotegnjene regije obstaja vrsta tehtnih argumentov - od podobnih prirodnih razmer (nižina, glacialni tip pokrajine z množico jezer in obilico industrijske vode), naprednega kmetijstva, hitro se razvijajoče industrije pa do sorazmerno redke poselitve. Na 26 % površine Poljske živi le 18 % njenega prebivalstva.

V industrijski proizvodnji ima pomembnejše mesto le poznarfsko vojvodstvo; le-to proizvede skoraj 20% poljske energije. Kljub vsemu prispeva to območje 18 % vrednosti industrijske proizvodnje. Struktura industrije je pestra, s koncentracijo v /ečjih mestih. V zadnjem času nastajata dva nova industrijska predela, ki vnašata v zunanje lice pokrajine kot tudi v gospodarsko strukturo novo obliko - regionalno industrializacijo. Taka industrijska regija nastaja okoli Konina na podlagi bogatih zalog rjavega premoga in okoli Inowroclawa na osnovi kamene soli. Posebno vlogo ima ta regija v živilski industriji, saj ima dobro osnovo v tradicionalno naprednem kmetijstvu. Vsa vojvodstva dajejo v kmetijstvu relativno najvišje tržne presežke, in sicer žit (bydgoszko, poznarfsko, zielenog<5rsko), govedi (poznarfsko, zielenog<5rsko), mleka (bydgoszko, olsztyrsko). 35 % tržnih presežkov žit in krompirja izhaja ravno s tega območja.

Zielenog &rsko vojvodstvo je bilo do pred kratkim močno kmetijsko z naprednim načinom kmetovanja, danes pa že prevladuje industrijska funkcija. Razvoj in perspektive vojvodstva lahko primerjamo z bydgoszkim; obe vojvodstvi ležita ob važni tovarni prometni poti proti morskim pristaniščem (L6dž-Varšava-Gdarfsk oz. GOP-Szcecin) ter imata obilo vodnih zalog. Tem ugodnim pogojem se v zielenog<5rskem vojvodstvu pridružujejo še bogate zaloge bakrove rude.

Poznarfsko vojvodstvo je iz predvojnega tradicionalno kmetijskega predela postalo industrijsko-kmetijsko. Izkoriščanje rjavega premoga v Koninu je pospešilo predvsem nastanek industrije, ki rabi mnogo energije (aluminijeva), poleg živilske, kemične ter industrije električnih strojev. Vojvodstvo bo napredovalo v dosednji smeri: razvijanje industrije v Poznaniu in manjših mestih ter kmetijstva, tako da bi to območje še naprej ostalo na vodilnem mestu po intenzivnosti agrarne produkcije.

Bydgoszko vojvodstvo se bo razvijalo v treh smereh: v nadaljnjem razvijanju že danes močno intenzivnega kmetijstva, industrije (strojne in kemične) ter prometnega omrežja. Industrija izkorišča

ugodno prometno lego ter bogate zaloge vode. Za promet je pomembno, da preko vojvodstva poteke t.i.m. "premogova magistrala" (Slezija-Gdynia).

Za olsztyrisko vojvodstvo, od vseh najredkeje poseljeno, predvideva kratkoročni plan intenzivno industrializacijo. Predvsem manjši in lokalno razpršeni industrijski obrati naj bi predelovali kmetijske produkte, zlasti mesne, saj je za to območje značilna precejšnja tržnost kmetijstva.

Pribaltska Poljska (szczecifsko, koszalinsko, gdarisko vojvodstvo). To regijo lahko imenujemo neenotno v svoji enotnosti, tako v prirodnem kot gospodarskem pogledu. Razgiban in ledeniško močno preoblikovan svet obdaja na vzhodu in na zahodu raven nižinski svet, ki sta ga izoblikovali največji poljski reki, Visla in Odra. Dejstvo, da dolini teh rek odpirata Poljsko v Baltik oz. v svet, je pospešilo razvoj gospodarstva in tudi povzročilo kopičenje prebivalstva; v gdariskem vojvodstvu znaša gostota prebivalstva več kot 100 prebivalcev na km², v koszalinskem pa le 40. Več kot polovica vrednosti industrijske proizvodnje v tej regiji odpade na gdarisko vojvodstvo. V državnem okviru ima nadpoprečno vlogo v industriji le ladjedelništvo v Gdarfsku. Zaradi posebno ugodnega položaja doživlja vse območje močan gospodarski razvoj, ki za polovico presega poprečni tempo gospodarske rasti cele Poljske. V Gdarisku je v končni fazi izgradnje veliko pristanišče, imenovano "severna luka". Gradnja je v veliki meri pospešila energetska kriza, ki je ponovno dvignila ceno premogu. Gdarisko pristanišče naj bi postalo glavna izvozna luka za poljski premog ("magistrala premoga" Zg. Slezija-Gdarisk). Ne smemo pozabiti vloge turizma, saj je Baltik eden od glavnih polov turističnega gospodarstva (poleg Tater, delno pojzerja, zlasti mazurskega).

Da pribaltska regija daje razmeroma največje presežke kmetijskih pridelkov (na enoto kmetijske površine), za to je več razlogov: intenzivnost kmetijske produkcije zaradi bližine potrošnih središč, tradicionalno napredno kmetijstvo, predvsem pa visok delež kmetijskih površin v državni lasti (koszalinsko in szczecirisko vojvodstvo dobra polovica, gdarisko tretjina). Obravnavano območje je usmerjeno v pridelavo krompirja in žitaric, saj daje v državnem okviru 20 % tržnih presežkov žitaric, krompirja celo nekaj več, medtem ko je živinoreja nekoliko bolj v ozadju.

Szczecirisko vojvodstvo tareta dva osnovna problema: koncentracija industrije v navezavi na pristaniško funkcijo ter problem razmestitve prebivalstva oz. naselij. Če se gdariska aglomeracija razteza preko treh osnovnih koncentracij prebivalstva (Gdarisk, Sopot, Gdynia), je tu naselbinski sistem izrazito monocentričen. Prevladujoča vloga Szczecina bo v bodočnosti poudarjena z razvojem pristanišča in vzporedno projektirano industrijo. Okrog tega osnovnega industrijskega jedra se bo stopoma oblikoval "prstan" satelitskih naselij. Kmetijska produkcija se bo razvijala v smeri nadaljnje intenziviranja, čeprav dosega že danes v produkciji krompirja najvišje hektarske donose.

Koszalinsko vojvodstvo spada med tiste, kjer še prevladuje kmetijska produkcija nad industrijsko. Srednjeročni plan predvideva, da bo prevladala pomembnost industrijske produkcije zaradi pospešenega razvoja živilske, lesne in papirne industrije. Pomembno mesto je namenjeno turistični dejavnosti, saj je danes v ta namen izkoriščena komaj tretjina prirodnega potenciala.

Gdarisko vojvodstvo mora načrte svojega gospodarskega razvoja v veliki meri podrediti vsedržavnim interesom, to pa zaradi izredno pomembnega položaja. V gospodarstvu stopa na prvo mesto pristaniška funkcija; delno nanjo, delno na bogate zaloge vode (Visla) se je naslonila industrija. Območje ima kar 10 % turističnih kapacitet Poljske. Omembe vredni so načrti oblikovanja pomembnega kulturno-znanstvenega središča, ki bo nadregionalnega značaja. Načrtovalci hitrega gospodarskega razvoja v tem vojvodstvu se srečujejo z izredno perečim problemom: pomanjkanjem delovne sile, zlasti moške.

Osrednja Poljska (varšavsko lddžko vojvodstvo). Skupno obravnavanje vojvodstev je povsem upravičeno, saj je predvsem povojni gospodarski razvoj pripeljal do problemov, ki se v obeh vojvodstvih rešujejo na precej enak način. Poleg tega je zelo močno izražena tendenca po medsebojnem približevanju in zlitju varšavske in lddžke industrijske aglomeracije. Na 15 % ozemlja Poljske živi skoraj 20 % njenega prebivalstva, od tega tretjina v obeh največjih poljskih mestih - Varšavi in lddzu.

Ni povsem brez osnove, če prebivalci Varšave radi nekoliko bahavo primerjajo svoj industrijski potencial s potencialom GOP. Če pa dodamo še lldžko industrijsko regijo, je ponos do neke mere opravi-

vičljiv, saj skupno dajeta 18 % vrednosti industrijske produkcije Poljske, torej le en odstotek manj kot G O P. Če je vrednost proizvodnje približno enaka, pa je njena narava bistveno drugačna; bazična industrija je tu zamenjana s predelovalno in to tako, ki zahteva velike naložbe kapitala in visoko kvalificirano delovno silo.

Industrija v lódžkem vojvodstvu je izrazito enostranske strukture. Skoraj polovico vrednosti industrijske proizvodnje mesta Lódź dajči tekstilna industrija, če pa vzamemo celo vojvodstvo, znaša delež tekstilne industrije v odnosu do celotne industrijske produkcije še vedno 37 %. Tako enostranska struktura industrije ima tudi svoj izraz v deležu tekstilne industrije celotne države: 40 % vrednosti poljskega tekstila se proizvede v lódžkem vojvodstvu.

Nasprotno ima varšavsko vojvodstvo raznovrstnejšo industrijo. Omeniti je treba naslednje nadpoprečno razvite industrijske panoge: finomehanično, poligrafično, električno in elektronsko ter industrijo transportnih sredstev s 37 %, 30 %, 25 % in 16 %-nim deležem v odnosu do celotne poljske produkcije ustrezne panoge. Analiza strukture industrije v samem vojvodstvu nam pove, da daje 70 % vrednosti industrijske proizvodnje šest panog, ki si sledijo po vrstnem redu: živilska industrija, industrija transportnih sredstev, elektrotehnična in elektronska, kemična industrija, predelava tekočih goriv in strojna industrija. Kmetijstvo je v obeh vojvodstvih presenetljivo podobno; v državnih rokah je le po 3 % kmetijskih površin, kar je - posebno za razmere na Poljskem - tipičen znak za majhne tržne presežke. Relativno najpomembnejši produkt za trg je mleko, s katerim se uvrščata med vodilna vojvodstva, tako po absolutnih količinah kot po stopnji tržnosti na enoto kmetijske površine. Varšavsko vojvodstvo se poleg tega uvršča med vojvodstvi z največjimi presežki krompirja. Da veliki tržni presežki mleka niso slučajnost, ampak posledica bližine odjemalcev, govori dejstvo, da se območja intenzivne mlečne govedoreje vežejo na gosteje poseljene, industrializirane predele.

Varšavsko vojvodstvo je primer velike neenotnosti v stopnji družbenogospodarskega razvoja. Medtem ko agrarno zaledje spada med najbolj nerazvite predele Poljske, je slika varšavske aglomeracije ravno nasprotna. Neracionalnost kopičenja gospodarskega potenciala v enem centru se je že pokazala, zato so v letu 1975 začeli izvajati odlok, ki prepoveduje doseljevanje v Varšavo. Z deglomeracijo Varšave naj bi dosegli tudi pospešen razvoj celega vojvodstva. Z zmanjševanjem dnevnega dotoka delavcev v varšavske tovarne bi mesto še naprej ostalo med vodilnimi industrijskimi območji države, in sicer z modernizacijo in specializacijo industrije.

Lódžsko vojvodstvo bo izenačevalo razlike v stopnji gospodarskega razvoja znotraj vojvodstva na enak način kot varšavsko. Ukinjene stare tovarne sredi Lódźi bodo dobile nadomestilo z novimi industrijskimi obrati na agrarnem zaledju. Se nadalje bo vojvodstvo predstavljalo glavnega poljskega proizvajalca tkanin, čeprav se bo del tekstilne industrije preusmeril v strojno, s čimer bo dobila večje možnosti za zaposlitev moške delovne sile.

Vzhodna Poljska (bialostocko, lublinsko, kielecko in rzeszdwsko vojvodstvo). Po površini najobsežnejša regija obsega prirodno močno različne predele: od jezerske pokrajine na severu, močvirnega sveta Polesja, rodovitnih pokrajin na puhlični osnovi do sredogorskih Beskidov na jugu. Območje obsega 27 % površine Poljske, na njem pa živi 20 % poljskega prebivalstva. Gospodarski sistem carske Rusije, ki je bil tu v polni meri uveljavljan do konca 1. svet. vojne, je pustil do danes močne posledice. Vzhodne pokrajine so še danes sinonim za nerazvitost, za revno in zanemarjeno agrarno pokrajino. Danes vlaga Poljska precejšnje napore v razvoj teh območij, tako da je letna stopnja rasti industrijske proizvodnje nekoliko nad državnim poprečjem. Da pa so območja še vedno deležna premajhne skrbi, o tem govori dejstvo, da je omenjena dinamika rasti v nekaterih vojvodstvih še znatno višja (szczecińsko, zielonogórsko, olsztyńsko). Delež regije v globalni industrijski produkciji znaša 13,8 % (glej delež prebivalstva!) in ni dosti narasel od leta 1960, ko je znašal 10,4 %. V industrijski produkciji nobeno vojvodstvo, z izjemo kieleckega, z nobeno panogo ne dosega nadpoprečne pomembnosti. Od vseh štirih vojvodstev doživlja najhitrejši razvoj rzeszowsko, in sicer z razpršeno industrializacijo, ki se koncentrira vzdolž dveh prometnih linij: podkarpatske železniške proge in proge Krakov - Przemyśl ter okoli nahajališč žvepla pri Tarnobrzegu.

Gospodarska nerazvitost tega območja se v polni meri pokaže v kmetijski proizvodnji. Tržni presežki

so izredno skromni, in če veljajo vzhodni deli Poljske za izrazito kmetijske, je to zaostalo, v veliki meri avtarkično kmetijstvo, čeprav so pogoji za kmetijstvo ponekod kar različni. Večji pomen za vso državo ima le mesna govedoreja v lublinskem vojvodstvu.

Bialostocko vojvodstvo spada med gospodarsko najmanj razvit.: vojvodstva. Za odpravo zaostalosti predvideva plan predvsem odpiranje številnih novih delovnih mest v industriji. Velike investicije privablja jezersko območje, kjer gradijo mnogo turističnih objektov.

Lublinsko vojvodstvo naj bi se ootreslo zaostalosti na podoben način kot bialostocko, z industrializacijo. Ugodne prirodne razmere narekujejo posebno pozornost do kmetijstva, zlasti ker to vojvodstvo že danes predstavlja pomembnega proizvajalca industrijskih rastlin in živine.

Kielecko vojvodstvo si je za glavni cilj kratkoročnega razvoja gospodarstva zadalo nalogo, da se njegova gospodarska struktura močno približa državnemu poprečju, kar naj bi doseglo predvsem z razvojem kemične, strojne in elektrotehnične industrije.

Rzesz6wsko vojvodstvo, do pred kratkim eno najbolj nerazvitih, je danes doseglo precejšnjo stopnjo industrializacije, predvsem zaradi izkoriščanja pred kratkim odkritih naravnih surovin (žvepla, zemeljskega plina, delno nafte). Močnejši dvig kmetijske proizvodnje ovira močna razdrobljenost kmečkih posestev. Specifičen in zelo pereč je način izrabe hribovitega območja (Beskidi), pri čemer polagajo vse večje upe v razvoj turizma.

POLJSKA L. /000

Osnovne razvojne perspektive

Tridesetletno obdobje naj bi prineslo znatno povečanje gospodarskega potenciala. Nadaljevala naj bi se koncentracija družbenogospodarskega življenja na sorazmerno majhnih prostorih. Prišlo bo do pomembnih sprememb poklicne strukture z najmočnejšim razvojem terciarnega in kvartarnega sektorja. Agrarna dejavnost bo nudila zaslužek le 15 % vsega prebivalstva. Velika pozornost bo posvečena gospodarjenju s surovinami, produkciji brez odpadkov, majhni porabi vode ter rekultivaciji industrijskih jalovišč. V največji meri se bo razvila naslednja industrija: industrija transportnih sredstev, elektrotehnična, elektronska, finomehanska, kemična industrija, proizvodnja atomske energije itd.

Demografska perspektiva

Po prognozah osrednjega statističnega urada bo l. 2000 znašalo število prebivalstva 38 do 39 milijonov. Gostota prebivalstva se bo povečala na 120 do 150 ljudi na km² (danes 105). V tridesetih letih se bo število prebivalstva povečalo za 6,5 do 7,5 milijona ali za 20 do 30 %. Spremenila se bo starostna struktura prebivalstva. Skupina prebivalstva v predprodukcijski dobi (do 18. leta) se bo zmanjšala od 33 na 22 %, nasprotno pa se bo povečal delež nad 60 starega prebivalstva od 15 na 21 %. Delež prebivalstva v produkcijski dobi (od 19. do 60. let) se bo povečal od 52 % na 57 %. Spremenila se bo tudi struktura aktivnega prebivalstva. Do l. 1985 bo glavno vlogo igrala zaposlitev v industriji in obrti-, po l. 1985 pa bosta doživela največji porast obrt ter kvartarni sektor. Predvideva se, da bo prostorska razporeditev prebivalstva v l. 2000 naslednja:

v aglomeracijah bo živelo	23 milj. preb. - 60,4 %
v mestno-industrijskih središčih z nad 100 000 prebivalcev	2 5,3

v manjših mestnih središčih in na urbaniziranih območjih	4	milj. preb. - 10,6 %
izven aglomeracij in mestno-industrijskih središč	9	23,7

Planska predvidevanja kažejo, da bo prišlo do največje koncentracije prebivalstva v mestno-industrijskih aglomeracijah, ki bodo podvojile število prebivalstva.

Spremembe v mreži aglomeracij

Zelje po gradnji lastnih družinskih domov in po nakupu avtomobila bodo imele odločujoč vpliv na razvoj mestno-industrijskih aglomeracij. Njihova območja se bodo znatno razširila (od 8,6 na približno 20 % celotne površine). Istočasno se bo razredčila zazidava, predvsem v obmestnem pasu, ki se bo močno razširil. Prebivalstvo aglomeracij bo naraščalo z doseljevanjem prebivalstva s predelov izven aglomeracij, z naravnim prirastom ter z razširjanjem meja aglomeracij. Po tej poti bo vključeno prebivalstvo manjših mestno-industrijskih središč. Poprečna gostota prebivalstva v aglomeracijah se bo povzpela na 500 prebivalcev na km².

Aglomeracije kažejo tendenco po medsebojnem povezovanju v večje enote, imenovane družbeno-ekonomske regije.

Do l. 2000 se bo južna makroregija znatno razširila. Poleg katowicke, krakovske, cz9stochowske, opolske in bielsko-bialske aglomeracije bo južna makroregija vključila v svoj okvir wroclawsko in podsudetsko aglomeracijo. Razširila se bo prav tako na vzhod z vključitvijo tarnobrzsko-rzsezowske aglomeracije in se podaljšala vzdolž podkarpatske železnice na odseku Nowy Sącz-Sanok. Tako bodo vsa južna vojvodstva povezana v celoto.

V središču države se bosta povezali varšavska in lodžka aglomeracija v centralno makroregijo. Le-ta se bo širila proti jugu in se približevala cz9stochowski aglomeraciji. Do podobnega zbližanja bo prišlo s staropoljsko aglomeracijo, ki se bo širila v dveh smereh: proti Varšavi in proti Krakovu. Posebno pozornost vzbuja gdarlska aglomeracija. Razvoj pristanišča povzroča razvoj aglomeracije, ki ne bo vsebovala samo severnega dela vojvodstva (Wejherowo, Puck, Hel), temveč bo segla na jug do Tczewa, Malborka, mogoče celo do Elblpga. Istočasno se bo močneje razširila bydgoszko-torurfska aglomeracija. Tako se bo izoblikovalo ogrodje tretje družbenogospodarske makroregije, ki jo lahko imenujemo makroregijo Spodnje Visle. Aglomeracija Szczecina se bo razvila na osnovi pristanišč v Szczecinu in Swinoujściu. Aglomeracija se bo v glavnem razvijala proti jugu in najverjetneje vključila še Stargrad Szczecirski.

Ostale aglomeracije: poznarska, lublinska in bialostocka se bodo razvrščale v obliki "razširjajočih se madežev".

Manjša mestno-industrijska središča

Razvijala se bodo vzporedno z aglomeracijami. Mesta, ki imajo danes nad 50 000 prebivalcev, bodo podvojila število svojega prebivalstva, tako da bo skupno naraslo na 2 milijona. Projicirana v l. 2000, jih lahko razdelimo v dve skupini:

- mesta z nad 100 000 prebivalcev in dobro razvitim urbaniziranim območjem. Mednje lahko šteje mo Konin, Olsztyn, Koszalin itd.
- mesta s 50 do 100 000 prebivalcev, n.pr. Kolobrzeg, Pila, Leszno, Kutno, Elk.

Poleg tega se lahko izoblikujejo večja mestno-industrijska središča z dvema poloma: Zielona Gtfraczyna, Nowa Sol, Zary-Zcgarf itd.

Vsi rudarskoindustrijski centri, ki se danes hitro razvijajo, bodo ali izoblikovali nove aglomeracije (Legnica, Tarnobrzeg) ali pa bodo ustvarili pomembna, ločena industrijska območja (Konin, Plock).

Sintetične značilnosti

V daljšem razvoju bo nastal vozliščno-pasovni sistem družbenogospodarskega življenja. Oblikovale se bodo predvsem aglomeracije in urbanizirana območja. Vzdlž pasov tehnične infrastrukture se bodo razpotegnili naselja, v vozliščih pa bodo nastala večja mestno-industrijska vozlišča.

V aglomeracijah in v mestno-industrijskih središčih bo stanovalo okrog 65 % vsega prebivalstva. To območje bodo zajemala nekaj več kot 20 % ozemlja Poljske. Izoblikovane aglomeracije, tudi v bodočnosti glavni gospodarski členi, bodo težili k združevanju in preko družbenogospodarskih makroregij ustvarili integriran prostorski sistem, v okviru katerega se bo razvijalo gospodarstvo. Po poti prostorske integracije se bodo izravnnavale sedanje razlike v stopnji družbenogospodarskega razvoja posameznih območij Poljske.

UPORABLJENA LITERATURA

1. Dylik, A., Geografia Polski. Krainy geograficzne, Varšava 1973
2. Jelonek, A., Regiony demograficzne Polski, Zeszyty naukowe uniwersytetu Jagiellońskiego, Prace geograficzne, zeszyr 30, Krakov 1971
3. Leszczycki S., Zmiany w przestrzennym zagospodarowaniu kraju do roku 200Q, Aura 7, 1974, str. 3-7
4. Polska, przyroda, człowiek, gospodarska, več avt., Varšava 1974
5. Rocznik statystyczny, GUS 1973
6. Zawadzki, S., Podstawy planowania regionalnego, Varšava 1972

Ivan GAMS

GEOGRAFSKE BELEŽKE IZ SOVJETSKE ZVEZE

LENINGRAD, JUNIJ 1974

Ko nas udeležence mednarodnega simpozija o uravnavah, sovjetski kolegi prevažajo po širokih in ravnih leningrajskih ulicah in "prospektih" ter dajejo pri razlagah velik poudarek na zgodovini, mi venomer prihaja na misel primerjava z Brasilio, novo prestdnico Brazilije. Primerjava med Leningradom in Brasilio je izvrstna snov za iskanje geografskih podobnosti in razlik, primerna zlasti za skupinski pouk. Na eni strani je Leningrad, ki je bil dve stoletji (1714-1918) ruska prestolnica kot ustanova Petra Velikega. On je po tako imenovani severni vojni in po zmagi nad Švedi pri Poltavi l. 1703 osvojil ustje reke Neve. Takrat Rusija še ni segala na jug do Črnega morja in ni imela izhoda na morje, kjer je plovba mogoča veliko večino leta. Razširitev države do najvzhodnejšega obrežja Baltiškega morja je bila plod vsem velikim kontinentalnim državam prirojene težnje, prodreti na bližnje morje. Pri tem je morala Rusija tako rekoč na novo kolonizirati močvirno ustje ob Nevi, kjer prej ni bilo agrarnih naselij in v območju današnjega mesta niti rišiških naselij.